

Számvetés

(az ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének jubileuma alkalmából)

Minden nép nemzeti önismeretének elidegeníthetetlen része saját múltjának ismerete és minél alaposabb megismerése, az ezzel kapcsolatos kutatások eredményeinek, sikereinek és kudarcainak számbavétele. Ezek is beletartoznak ugyanis a sokrétű nemzeti kultúrába. Ezen belül különösen fontos helyet foglal el az anyanyelv, amely a legtöbb esetben közösségformáló erővel bír, hiszen a kollektív emlékezet fontos eszköze és tanúja a nyelv, az anyanyelv, mivel az a korábbi nemzedékek által felhalmozott tudást közvetíti az újabbnak, miközben maga is „beszél” az azonos nyelvű közösség múltjáról; legalábbis azok számára mond valamit, akik képesek annak üzenetét megfejteni.

A nemzeti nyelvű írásbeliség, különösen pedig a tudományos és a szépirodalom kialakulása az írástudók figyelmét az egyes nyelvek eredetének kérdésére is ráirányította – nálunk is, más nyelvű népeknél is. A reformáció korának magyarul író tudósai az anyanyelvük iránti csodálattól és elfogultságtól vezérelve még az ábrándok világába tévedtek a magyar nyelv eredetére vonatkozó elképzeléseik megfogalmazásakor. Csak a mind rendszeresebbé váló szóhasonlítások, etimologizálási kísérletek nyomán kezdett kirajzolódni az a kép, amely a tudománnyá váló nyelvi kutatások révén végleg igazolódott, vagyis hogy nyelvünk egy viszonylag népes családnak, a finnugor (vagy tágabban: az uráli) nyelvcsaládnak a tagja, ám nem rokona vagy leszármazottja az ókor egyetlen kultúrnyelvének sem.

Az első döntő lépések megtétele anyanyelvünk atyafiságának kiderítésében a 18. században élt hazánkfiának, Sajnovics János szerzetesnek köszönhető, akinek ez irányú felfedezéseiben számos, anyanyelvünk eredetkérdésével foglalkozó hazai követője is volt. Sajnovics magyar-lapp lexikális és grammatikai egybevetései nemcsak a magyar és a finnugor (vagy uráli) nyelvtudomány története szempontjából minősülnek mérföldkönek, hanem egyáltalán az összehasonlító nyelvtudomány történetében is, amit a tudomány külföldi művelői közül is már sokan felismertek. Sajnovics felfedezésének azonban már kortársai közt is akadtak szenvedélyes ellenzői, persze nem tudományos érvekre támaszkodva, hanem érzelmi indíttatásból, rosszul értelmezett nemzeti büszkeségből (legyen elég utalnom az ostoba „halzsírszágú” rokonság minősítésre).

A hazai nyelvhasználat, főleg persze a magyar nyelv tudományának fejlődése szempontjából korszakos jelentőségű volt, amikor 125 évvel ezelőtt a budapesti egyetemen létrehozták az uráli-altaji nyelvek tanulmányozására hivatott és az e területen végzett kutatómunka eredményeit a tudásra vágyó ifjúságnak átadó tanszéket. Ezzel a világ legelső ilyen intézményét hívták életre. Ezt elégtétellel vehetjük tudomásul, de megjegyzendő, természetesen is kell tekintenünk, hiszen mi vagyunk a legnépesebb finnugor nép, továbbá abban a korban a finnugor nyelvű népek közül csak mi, magyarok rendelkezünk önálló államisággal, vagyis elsőségünk a rokonainkéhoz képest akkori szerencsésebb helyzetünkben szűkszerűen következett.

E fontos tudománytörténeti tény sem váltott ki egyértelmű tetszést, a „halzsírszágú” atyafiság gondolatától prüszkölők ismét tudományon kívüli „érvekkel” vétették észre magukat: az „alapító atyák” és némely tanítványaik nem magyar eredetére vagy nem magyar

voltára hivatkozva hadakoztak a tudomány megállapításai ellen. Német és zsidó származásukban sanda módon német érdekek által sugallt nemzetellenes célok képviselőit keresték, mai „elvtársaik” pedig részben tudatlanságukból eredően, részben rágalmozási szándékkal a szovjetekkel és a kommunistákkal kollaborálóknak igyekeztek bélyegezni az utóbbi félévszázad szakembereit. Valóban: Hunfalvy Pál szepességi szász család sarja volt, Budenz József német földről jött hozzánk. A nyelvtudomány történetét azonban csak valamelyest is ismerők csodálattal adózhatnak az autodidakta Hunfalvynak remek felismerései, még ma is gondolatébresztő írásai olvastán. Neki köszönhetjük tudományágunk legrégebb folyóiratát, a nemzetközi rangját máig is megőrizte, az 1862-től viszonylagos rendszerességgel megjelenő Nyelvtudományi Közleményeket. Budenz pedig az egyik legjobb korabeli német iskola tanításaival felvértezve és széleskörű érdeklődéssel megáldva fejtette ki nálunk hasznos tevékenységét. Hunfalvynak köszönhetjük azt is, hogy Budenz Magyarországra jött és itt maradt, Budenznek pedig azt, hogy tevékenysége folytán a magyar nyelv eredetére és történetére vonatkozó kutatások módszeressé, tudományossá váltak, hogy olyan iskolát hozott létre, amelyet a mai magyar szakemberek is büszkén vallhatnak magukénak.

Miben is fogalmazhatjuk meg a Budenz által kialakított, most jubiláló tanszék jelentőségét? Természetesen abban, hogy betöltötte és betölti hivatását anyanyelvünk rokonságának, legkorábbi történetének kutatásában és oktatásában. E magas szintű tudományos tevékenység mellett nem kevésbé fontos az, hogy a nyelvtudományi műveltséggel nem rendelkező érdeklődőknek érthető, „népszerűsítő” formában közvetíti és mindig is közvetítette a korszerű ismereteket. Ha sorra vesszük, kik tanítottak ezen a tanszéken és kiket bocsátottak tudományos pályára, a hazai és a nemzetközi finnugrisztika jelentős nyelvészegységének nevével találkozhatunk, akiknek munkásságára az egyéb nyelvek összehasonlító és történeti kutatásaiban is gyakran hivatkoznak.

Az alapító Budenz József magyar és német nyelvű tudományos publikációival szerzett elévülhetetlen érdemeket. Számos, a kor tudományos színvonalát képviselő munkája közül csak *Magyar-ugor szótárát* (1873–1881) említem meg, mivel az az összehasonlító nyelvészet egyik alappilléret képező etimológia olyan teljesítménye, amelynek eredményeit a magyar szavak eredetéről nyilatkozó mai kutatóknak is illik ismernie és tévedéseire is érdemes rámutatni. Tanítványainak egyike és a tanszéken utóda, Szinnyei József (1896 és 1927 között) hét kiadást megért *Magyar nyelvhasznításával* és kétszer kiadott *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*-jával (1910, 1922) hazai és külföldi kortársainak adott dióhéjban összefoglalt, nélkülözhetetlen kalauzt a magyar nyelv eredetkérdéseire és a nyelvcsalád tagjainak közös örökségére vonatkozóan. Zsirai Miklósnak köszönhetjük a művelt nagyközönség számára is érthető és az egyetemi képzésben is évtizedeken át hasznos segédeszköznek bizonyult *Finnugor rokonságunkat* (1937). Zsirai egyúttal múlt századi gyűjtések sajtó alá rendezésével és kiadásával is beírta nevét tudományágunk történetébe. Lakó György kezdeményezésére és irányításával született meg a legősibb szókincsünket bemutató, az egyes elemek problémáit részletesen ismertető speciális szótárunk, *A magyar szókészlet finnugor elemei* (1967–1981). Hajdú Péter részben e tanszék vezetőjeként publikálta a több nyelvre is lefordított urálistikái kézikönyveit (*Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Budapest 1966; *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Budapest 1981), amelyek közül egyeseget Domokos Péterrel, a tanszék jelenlegi vezetőjével társszerzőségben adott közre (*Uráli nyelvrokonaink*. Budapest 1978; *Die uralischen Sprachen und Literaturen*. Budapest – Hamburg 1987). Beke Ödön és Bereczki Gábor nagy nyelvi anyagot gyűjtött távoli nyelvrokonainktól, amivel azoknak a kis népeknek is nagy szolgálatot tett, megmentve az utókornak folklórjuk számos értékes elemét. Domokos Péter pedig egyebek közt a kisebb lé-

lekszámú rokonaink népköltészetével és szépirodalmával, valamint tudományágunk művelődéstörténeti vonatkozásaival ismertette meg a szakma művelőit és a nagyközönséget (pl. *Handbuch der uralischen Literaturen*. Szeged 1982; *Szkitiától Lappóniáig*. Budapest 1990). Mindegyikük tevékenységében közös, hogy magyartanárok nemzedékeit vezették be anyanyelvünk régmúltjának, rokonsági viszonyainak és nyelvrokonaink kultúrájának titkaiba és így rajtuk keresztül, indirekt módon is hozzájárultak a nemzeti kultúrának szélesebb körben való terjesztéséhez. Legalább ilyen fontos, hogy mindegyikük igyekezett érdeklődő és legtehetségesebb diákjaiból a tudományt továbbvivő kutatókat kinevelni. Ezek egy része maga is a tanszék oktató- és kutatómunkájának aktív részese lett, olykor éppen professzori minőségben.

Aligha lenne elvitatható a budapesti egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének ama érdeme, hogy egész hazai finnugrisztikánknak a bölcsője, hiszen a megfelelő debreceni és a szegedi intézmények létrehozói is egykor ezen egyetem padjait koptatták, s így a két vidéki finnugor tanszék neveltjei is másod- és harmadgenerációs „budapesti finnugristák”, akik közül néhányan napjainkban éppen ennek az intézetnek az oktatói.

Egyetemen dolgozni, főleg annak professzoraként mindig is rangot jelentett, ám az egyetem falain kívül is igen értékes munkát lehetett végezni. Közülük mindenekelőtt Munkácsi Bernát és Fokos-Fuchs Dávid nevét kell megemlítenem, akik középiskolai tanári működésük mellett is igen sokoldalú és terjedelmes életművet hagytak hátra. A főleg a magyar nyelv kutatásában eredményes Simonyi Zsigmond is e tanszék neveltjei közé tarozott. A második világháború után létrehozott Nyelvtudományi Intézet Finnugor Osztálya is e tanszékből táplálkozott, vezetői itt vetették meg ismereteik alapjait, a tanszéken oktattak is, mint Lakó György és Hajdú Péter. A magyar finnugrisztika kezdetektől erős hagyományát, az etimológiai kutatást képviseli az ugyancsak ezen tanszék által útjára indított, Rédei Károly irányításával készült *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* (Budapest – Wiesbaden 1988).

Noha nem a finnugor tanszék állományában működött, de hazai nyelvtudományunk erősen finnugor nyelvészeti érdeklődésű kiválósága, Gombocz Zoltán is hozzájárult tudományágunk nemzetközi hírnevének öregbítéséhez.

Hagyományosan és alapvetően a finnugor nyelvészeti képzés és kutatás a Finnugor Nyelvtudományi Tanszék feladata. Ez nem korlátozódik pusztán a nyelvi jelenségek és történetük megismerésére és megismertetésére, hanem szerencsésen kiegészül az uráli nyelvű népek régmúltjára, történelmi viszontagságaira, népi hagyományaira, kultúrájára vonatkozó ismeretekkel is.

A legutóbbi évtizedekben a tanszék profilja lényegesen gazdagodott azzal, hogy beindult a finnugor-, a finn- és az észtszakos képzés is. A két utóbbi szak nem tekinthető pusztán holmi, északi rokonainknak tett gesztusnak, hiszen az egységesülő Európában elemi érdekünk, hogy a velünk egy kontinensen élő népekkel kiépítendő kapcsolatokban azok nyelvét és kultúráját jól ismerő saját szakembereink legyenek a hídverők. A velünk rokonságban álló népek nyelvének és kultúrájának megismerése pedig semmiképp sem lehet számunkra kevésbé fontos, mint egyéb népekéi.

Szólni kell a tanszék külföldi kisugárzásáról is. Az előbb említett nyelvészprofesszorok és a tanszék nemzetközi hírneve mindig is vonzotta a külföldi tudósjelölteket és a tudomány már aktív munkásait. Ki hosszabb, ki rövidebb ideig ismerkedett itt a magyar finnugrisztikai iskola módszereivel, nézeteivel. Számos, később nevéssé vált külföldi szakember bővítette itt ismereteit, akik közül a legismertebbek egyike a francia Aurélien Sauvageot volt. Az elmúlt évtizedekben gyakran fordultak meg itt finn, észt és más nemzetiségű, pl. holland

diákok is rövidebb-hosszabb ideig tartó képzésben részesülve. Az eredményes utánpótlás-nevelés egyik jele, hogy külföldi egyetemeken is találkozunk e tanszék egykori diákjaival.

Valamikor én is ezen a tanszéken kezdtem ismerkedni rokonaink különös, ám mégis ismerősnek tűnő nyelvével, itt fogott meg igazán a nyelv varázsa. A többnyire izgalmas és szép felfedezések sarkalltak a későbbiekben arra, hogy egyedül is folytassam e felfedező utat. Őszinte hálával gondolok erre a kis intézetre az itt szinte családias légkörben kapott útravalóért.

Úgy vélem, a tanszék nemzetközi jelenlétét még lehetne és kellene is fokozni. A szovjet börtönállam széthullása után lélegzethez jutott nyelvrokonaink szakemberképzésében érdemes lenne a magyar finnugrisztikának is részt vennie, a finnekhez és az észtekhez hasonlóan nekünk is aktívnak kellene lennünk. A budapesti finnugor tanszék mindig is kereste ugyan a hasonló profilú oroszországi intézményekkel a kapcsolatot, de talán itt lenne az ideje a rendszeres tanár- és diákcsereinek, hiszen mindannyiunknak érdeke, hogy a vidéki Oroszország egyetemlein jól képzett finnugrista szakemberek működjenek. Ehhez persze pénz kell, amiből csak igen szűkösen csordogál manapság az oktatás és a kutatás céljaira. Pedig ebbe nagyon érdemes lenne invesztálni: a tudomány embereinek kapcsolatai egészen biztosan egyengetnék a gazdasági haszonnal kecsegtető kapcsolatok kialakulását is, így bizony a tudományos képzés akár csak szerény anyagi támogatása is bőségesen megtérülhetne. Talán nem felesleges emlékeztetnem arra a körülményre, hogy Magyarország és Finnország, ill. Magyarország és Észtország kapcsolataiban is éppen a nyelvrokonság kutatói voltak a hídverők, a tudományos és kollegiális kapcsolatok ösvényén indulhattak hajdan fejlődésnek a politikai és gazdasági kapcsolatok. És talán a csak máról holnapra profitot termelő befektetésekben gondolkodni képes döntéshozók is ráeszmélhetnének arra, hogy a tudományba és a kultúrába befektetett pénz – még ha csak hosszabb távon is, de – busásan megtérül.

A budapesti finnugor tanszék eredményes 125 évére visszatekintve semmiképpen sem szeretnék pusztán az alkalomra tekintettel abba a hibába esni, hogy kizárólag az itteni munkának tulajdonítsam a budapesti, egyáltalán a magyar finnugrisztika jó hírét, hiszen a szegedi és a debreceni testvérintézmények is jó hírnek örvendenek szakmai berkekben. Az ezen tanszékeken folyó oktatás mindenképpen csak a kezdeti lépések megtételéhez ad nélkülözhetetlen segítséget, fokozhatja az érdeklődő diákok motiváltságát; a diploma megszerzéséig vezető fáradtságos út végigjárása csak azt érzékelteti a diákkal, hogy a még megoldásra váró problémák milyen számosak, egy-egy kérdés tisztázása (vagy vélt tisztázása) újabb és újabb kérdések feltevésére és a rájuk adandó válaszok keresésére kényszeríti a kutatót. Soha nem tudhatunk eleget, a megismerés kényszere hajt minket, hogy látókörünket bővítsük. A finnugristának már rég nem elégséges azt tudnia, hogy például a magyarban eltűntek az egykori szóvégi magánhangzók, vagy hogy például a finnben a mássalhangzók minősége vagy mennyisége bizonyos pozíciókban módosul. Tudnia kell azt is, hogy ez miért van így, milyen általános nyelvi törvényszerűségek hatottak e jelenségek kialakulásakor. Ismernie kell más nyelvekben, nyelvcsaládokban végbement változásokat, egyáltalán a nyelvi változások rugóit, amelyek megítélése körül állandó és termékeny viták zajlanak.

Noha a finnugor vagy uráli nyelvtudomány hagyományosan történeti-összehasonlító stúdiumokat foglal magában, már régen túllépett ezen az öröklött kereten. Feladatunk a nyelvcsalád tagjainak szinkron tanulmányozása is, egyes részproblémáik és a belőlük adódó következtetések oly módon való megfogalmazása, közvetítése, hogy azok hasznosíthatók legyenek a nyelv általános törvényszerűségeit feltárni igyekvő szakemberek számára; ezt azért is különösen fontosnak tartom, mert általános nyelvészeti tárgyú munkákban igen

gyakran avított nézetek és téves közlések találhatók nyelvcsaládunkról vagy annak egyes tagjairól. Nem művelhetünk belterjes, a világot kirekesztő és magunkat a nemzetközi nyelvtudományból kizáró magyar és finnugor nyelvtudományt. A tudományban is ható, tisztavirágéletű divatoktól lehetőleg függetlenül kell hasznosítanunk mások felismeréseit és a magunkéit a nemzetközi tudomány vérkeringésébe eljuttatnunk. Úgy vélem, a politikai és a szellemi vasfüggöny megsemmisülése után erre minden lehetőségünk megvan. Bár az is igaz, hogy a hazai magyar nyelvészet és különösen a finnugrisztika egyes művelői még a politikailag legnehezebb évtizedekben is igyekeztek figyelemmel kísérni a külföldi nyelvtudomány eredményeit, s az ideológiai indíttatású áltudományos nézetek elfogadását erőszakkal gyötrelmes években sem hódoltak be a nemzet- és emberellenes hatalom birtokosainak.

A tudományos kutatás és a tudományos szintű oktatás mellett ma is változatlanul nagyon fontos a felvilágosító, a tudománynépszerűsítő munka. Az anyanyelvünk uráli eredete és rokonsága ellen ágálók mindig is igyekeztek nyelvünkkel kapcsolatos habókos ideáikkal szélsőséges politikai nézeteiket fűszerezni. A véleménynyilvánítási szabadság helyreállításával a csodadoktorok, az ufológusok, az asztrológusok és egyéb „szakemberek” mellett ismét előmászta a Zsirai Miklós által már türe tüzdelt nyelvészeti csodabogarak. Amíg pl. olyan sületlenségek olvashatók a napisajtóban és egyéb kiadványokban, hogy a történeti-összehasonlító nyelvtudomány művelői a viszonylag nagy lélekszámú és államalkotó magyarság nyelvének szavait a jelentéktelen kis vogulság nyelvének szavaiból akarják levezetni, vagy hogy a magyar a törökből, vagy esetleg a sumérből ered, vagy éppen – horribile dictu – a világ nyelvei mind a magyarból származnak, vagy amíg túlbuzgó magyarkodók ezrével találnak „magyar helyneveket” a világ legkülönbözőbb pontjain és „magyar szavakat” tömkelegével az angolban, a németben és egyéb nyelvekben, addig igencsak komoly közművelődési feladatok is hárulnak nyelvtudományunk szakembereire, köztük a finnugrisztákra. Persze ez részben hálátlan feladat, hiszen tudományos ismeretterjesztésre vállalkozva a tudomány embere kiteszi magát a legfeljebb csak félműveltségű egyének útszéli hangú, agresszív támadásainak, miközben – saját tapasztalatból is tudom – e hóbortos személyek hön áhítják, hogy a szakemberek figyeljenek fel gyermekes játszadozásukra. Az efféle szellemi bolondgombák szaporodásában olykor még egyes hatóságoknak némely képviselője vagy egy-egy jónevű kiadó is ludas, amikor tudatlanságból vagy éppen valószínűleg szintén kifoccamodott ideológiáktól megzavarodva támogatja a sarlatánságot, nem is sejtve, milyen káros tevékenységhez asszisztál, amikor akár csak a háttérben megbújva támogatja a magyarság és a magyar tudomány lejáratására tett kísérleteket.

A jubiláló Finnugor Nyelvtudományi Tanszék feladatai megalapítása óta bizonyosan nem kevesbedtek, hanem inkább szaporodtak és sokkal bonyolultabbakká váltak. Ez nemcsak annak a következménye, hogy a tudomány módszerei is változnak, finomodnak, hanem abból is fakad, hogy jelentős mértékben nehezbedtek a munkafeltételek, anyagilag ellehetetlenülnek egyetemeink, az értelmes oktató- és kutatómunka végzése helyett a szakemberek kényszerű pótcselekvésnek minősülő bürokratikus feladatokkal vannak megnyomorítva. Remélem, hogy ezt a nehéz időszakot is átvészeli valamiképpen egyetemeink és finnugrisztikánk is. Ehhez kívánok – talán megtehetem – a budapesti finnugor tanszék hajdani tanítványai nevében sok erőt, kitartást és természetesen további sikereket a Domokos Péter professzor vezette jelenlegi intézet minden munkatársának.